

Hur skapas och upprätthålls en robust demokratisk samhällskultur? Ett samtal om det svenska samhället.

En intervju med Thomas Jordan, docent och forskare vid Institutionen för arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet. Intervjun gjordes i september 2001 av Leif Eriksson, forskare och lärare vid Institutionen för freds- och utvecklingsforskning, Göteborgs universitet.

Leif Eriksson: Om det är så att man vill värna om demokratin och ser olika möjliga faror, där den demokrati som genomsyrar hela samhället kan spåra ur åt olika håll, vad är det för typer av symptom eller faror som du i första hand tänker på då?

Thomas Jordan: Jag är nog rätt så yrkesskadad av vad jag hållit på med de senaste sex-sju åren. Jag tänker väldigt mycket i termer av människors föreställningsvärldar: hur de relaterar till de utvecklingstrender som finns i samhället, det som pågår inne i människor, hur de tolkar det som händer. Jag tror att en av svåraste faktorerna när det gäller alla typer av samhällsutvecklingstrender som har att göra med att det urartar i våld eller att man använder odemokratiska metoder har att göra med det här fenomenet att vara inbäddad i sin egen tolkning eller sin egen berättelse om vad det är som pågår, och inte ha distans till den. Det innebär då att man är väldigt säker på vad problemet är och vad orsakerna till problemet är. Eftersom man är så säker på att man har rätt så känner man också ett moraliskt rättfärdigande i att kanske också använda odemokratiska medel, t.o.m. våld, för att kämpa för den här versionen. Sedan menar jag att när det händer saker i samhället som skapar turbulens, så kan man umgås med det på olika sätt.

Jag tror också att det ligger mycket i detta och återkommer gärna till det lite senare. Jag vill först börja med att se vad är det som man inte hanterat i denna typ av konflikt på ett öppet, dialogvilligt sätt. Vad är det du ser framför dig som degenerations-tendenser eller exempel på urspårade processer?

Jag tror det är flera olika saker som kan hända och som kan bli farliga för ett fredligt och demokratiskt samhälle. En av dem har att göra med personer och grupper som egentligen aldrig har socialiserats in i någon slags internaliserade demokratiska förhållningssätt. Och som på något sätt hålls på plats av samhällsstrukturer och samhällsinstitutioner och att det finns möjligheter att leva ett ordnat liv, att få jobb och försörja sig och sådana saker. Jag tror att om samhällets resurser att hantera t.ex. kriminella gäng blir för små och sådana saker som arbetslöshet och internationell kriminalitet blir för stora, då tror jag det kan bli en väldigt farlig utveckling. Jag tror att den kategorin av grupper av människor behöver yttre strukturer som håller dem på plats och ser till att de inte får breda ut sitt sätt att hantera sociala interaktioner på utan att det förblir en marginell del av samhället.

Det är den ena sidan. Den andra handlar om människor och grupper som har mer politiska ideal, visioner, värden och övertygelser. Jag tror att där ligger faran snarare i problemet med

legitimitet, i vilken mån de här grupperna känner att det finns möjligheter att påverka, att göra sin röst hörd och vara verksam i en process. Sådana här psykologiska händelser som polismisshandel och sådant, det blir väldigt polariserande, det uppstår väldigt starka fiendebilder som befästs. Det kan bli också farligt tror jag. Det handlar här om organiserade försök att påverka den politiska utvecklingen i samhällsutvecklingen genom våldsmetoder eller odemokratiska metoder som på olika sätt leder till eskalerande konfliktprocesser, där man inte kan hantera dem inom rimliga banor. Jag menar att det är inte samhällsfarligt att det uppstår ett och annat bråk i samband med demonstrationer eller att det finns en och annan vegan som bränner upp en slakteribil eller så. Det är ett problem men inget samhällshotande problem egentligen, om det inte eskalerar. Men sådana processer kan leda till terroristverksamhet och det kan också leda till mera av den typen av taktiker som extremhögergrupper använder, d.v.s. att försöka skrämja journalister till tystnad, att mordhota politiker, att bedriva den typen av påtryckningar som grundar sig i hot om våld eller våld.

Det som du ser som hotbilder är alltså urspårningar när det gäller kriminalitet eller där våldet och laglösheten blir ett accepterat sätt att hantera politiska konflikter. Innan vi går vidare till det här som vi nämnde om de här inre bilderna och hur man hanterar skillnaderna och så, kan du se något annat scenario där våldet kanske är en ingrediens men där det finns andra ingredienser också som gör att den robusta demokratin som den är tänkt inte fungerar. Kan man tänka sig en urspårning som karaktäriseras just av våld?

Ja, man kan nog tänka i rätt så många olika riktningar där. Vad jag spontant kommer in på det är det här problemet att en fungerande demokrati ändå kräver en sorts kompetens för att förstå de politiska frågor som behandlas i den demokratiska processen. Det är ett inbyggt problem i demokratin att ska det vara så att man har ett majoritetsstyre och att man ska lägga ned besluten på den lägsta möjliga nivån så innebär det också det problemet att gemene man inte är insatt i frågorna. Här kan det uppstå en massa problem i samhällsutvecklingen, som t ex kommersialiseringen av media och livsstilar som gör att det kanske finns stora befolkningsskikt som inte är egentligen tillräckligt välinformerade om komplexa politiska frågor.

De politiska frågorna blir ju också mer svåra att förstå på grund av globalisering och ömsesidiga beroenden och mer komplexa och snabba förändringsförlopp och så. Och det kan jag tänka mig ger ett stort problem för demokratin att lösa, där kanske de traditionella politiska formerna inte riktigt klarar av att hantera detta. Alltså man har här en form av samhällslig ”uppfostringsprocess”. Hur ska man ha sådana processer att de som deltar och har inflytande över politiska beslut också fattar beslut på goda grunder? Som är insatta i de beslut som de är med och påverkar.

Så du är rädd för någon form av förytligande, förflackning? Om man nu ser de här två utvecklingslinjerna då, har du funderat någonting på dessa ömsesidiga samband, om de hänger ihop?

Vilka två menar du nu?

Ja, den ena när det blir våldet och laglösheten som tar över och den andra där det är om jag förstår dig rätt en förflackning, en ytlighet, oinitierat bestämmande utan insikter. Är det så att de ömsesidigt hänger ihop eller?

Ja, det vet jag inte, men i alla fall så är det en explosiv kombination, därför att om båda trenderna stärks så är ju risken mycket stor för okontrollerade eskalationsprocesser, d.v.s.

ökande laglöshet och kriminalitet tolkas av en stor del av befolkningen utan någon mer djupgående förståelse om de orsakssammanhang som leder fram till sådant. Och det innebär då att man griper till enkla lösningar som fler poliser och mer övervakning, hårt mot hårt och medborgargården och hela detta, vilket ytterligare då undergräver kanske en demokratisk process, en historisk process. Det kan jag se som ett problem men jag vet inte om det nödvändigtvis är så att det ena orsakar det andra.

Jag tror att när det gäller den här frågan om kriminalitet och laglöshet, alltså de skikt eller grupper eller kategorier av individer som lätt hamnar i den här typen av verksamhet, de är resurskrävande på det sättet att här behöver samhället ha pengar helt enkelt att investera i vettiga skolor, kuratorer, ungdomsvård, projekt och så vidare och därigenom minimera antalet personer som är en rekryteringsbas för kriminella grupper. Och också en ekonomisk utveckling som gör att det finns lämpliga jobb och sådant som kan absorbera så många som möjligt. Jag tror det är väldigt farligt om man lämnar detta vind för våg därför att de här människorna behöver mycket yttre strukturer för att inte spåra ur.

Okej, då kommer vi in just på den här frågan som jag tänkte fortsätta med och det är också kopplingen mellan en strukturell utveckling och åsikter och attityder och även då händelser eller händelseförlopp. Jag tänkte vi kunde uppehålla oss där utifrån den här klassiska tredelningen inom freds forskning: handlingar, alltså direkta händelser, strukturer och sedan bakomliggande tankar och perspektiv och sådant som kan underblåsa eller legitimera både strukturer och händelser. Du har nämnt någonting om den här strukturella nivån, du har nämnt de här processerna när man inte kan ta sig ur sin egen bild, som en farlig process. Men om vi tänker mer på händelser, som du upplever skulle vara farliga eller problematiska. Är det några sådana avgörande händelser som du kan tänka dig att det här är saker som för processen åt fel håll, när det handlar om att bygga upp en demokratisk struktur, är det något annat än den ekonomiska utvecklingen och resursbristen?

Ja, vi måste väl igen dela upp diskussionen i olika nivåer eller delområden. Jag tror att när det gäller den här laglöshetsproblematiken, så tror jag att de skikten påverkas inte så speciellt mycket av politiska händelser eller händelser som har att göra med den offentliga sfären, de lever i sina egna världar mycket som är ganska koncentrerade på det konkreta omedelbara omfältet som de är verksamma i. Det som påverkar där det är sådana saker som möter i form av möjligheter för kriminell verksamhet t.ex. De hinder som de möter eller möjligheten att rekrytera och verka ostört, möjligheten till kontakter kanske med internationella organisationer av olika slag. Den nivån tror jag inte har så mycket att göra med det som jag uppfattade att du är ute efter, utan mera de samhällsgrupper som är motiverade av någon typ av politisk övertygelse som kan vara aktuell. Där i sin tur så tror jag det är viktigt att problematisera skalan vi pratar om, därför vi har ganska självklart pratat här om Sverige och vad som kan hända i det svenska samhället. Men det går ju alltmer därefter att det är vår angelägenhet vad som händer i andra delar av världen också. Och då blir det förstås väldigt komplicerat vilket spår ska vi följa här? Men om vi håller oss kvar vid Sverige då så har jag lite svårt att se en trolig utveckling där vi skulle få stora grupper av svenskar som kastar de demokratiska spelreglerna överända inom överskådlig framtid. Det måste hända väldigt mycket innan vi hamnar där tror jag. Förtroendet för att samhället fungerar på ett rimligt legitimt sätt måste undergrävas på ett väldigt radikalt sätt i förhållande till nu för att det ska hända.

Då ser jag kanske som mer troligt vad som kan hända att det sker sådana saker som att vi får motsättningar som har att göra med etnicitet eller så, att vi har invandrargrupper som är

frustrerade och missnöjda på olika sätt, framför allt ungdomar kanske, som kan vara eller inte är kopplade till konflikter som pågår i deras ursprungsregioner. Man tar med sig en del av de motsättningarna och agerar ut dem här på något sätt. Antingen gentemot andra grupper som man är i konflikt med i sina ursprungsländer eller också gentemot svenska staten, av vilka skäl det nu kan vara. Eller att det uppstår motsättningar mellan svenskar och invandrare, som antingen rör sig mera när det gäller ungdomsgång eller så, eller i bostadsområden, alltså mera lokala konflikter som spårar ur till någonting, där det inte handlar om grupper som är ute efter en samhällsomvälvning, revolution eller ta makten över staten eller så. Utan det handlar om mer omedelbara motsättningar och problem, men som kanske, om resurserna från samhället sinar att hantera det som händer eller om det hanteras väldigt oskickligt, kan leda till eskalationsprocesser som gör det väldigt svårhanterligt. Det blir mer våld och det blir sådana saker som medborgargården och hämndaktioner och det ena med det andra där somliga delar är mer oförsonliga och radikala, att det finns en skala där av konfliktmönster.

Det finns naturligtvis också den här problematiken med internationaliseringen. Det finns dels näringslivet och dess internationalisering som gör att avståndet mellan beslut som fattas i näringslivet och folk som blir påverkade på golvet i de här besluten blir större och legitimiteten i besluten blir lägre. Och sedan har vi då också i Sverige en politisk och administrativ elit som mer och mer bygger sig identitet på en europeisk och internationell bas och där har de inte med sig befolkningen som helhet. Där kan också avståndet öka. Jag har svårt att se att vi inom en överskådlig tid, sådär 10-15 år, kan komma i en situation där den typen av klyftor blir så stora att det leder till svårartade politiska motsättningar som inte går att hantera inom det lagstiftade byråkratiska samhällssystemet. Jag kan inte riktigt se det än.

Du ser trenden och problemet men det har inte den digniteten?

Nej, inte att det kan urarta till ett grundskott mot våra samhälleliga institutioners sätt att fungera. Jag tror att det kommer att finnas stora politiska motsättningar kring det här, men jag tror inte att de urartar och spårar ur. Jag ser inte riktigt hur det skulle hända.

Om vi då åtminstone för tillfället lämnar den här frågan om den vidare bilden med strukturer och processer som kan påverka demokratin och händelser av olika slag och tittar då mer på det som ändå ska vara fokus i samtalet, d.v.s. attityder, perspektiv, den kulturnivå som ska kunna bära upp ett demokratiskt samhälle och som kan vara speciellt viktigt när samhället utsätts för olika typer av utmaningar och påfrestningar. I början av samtalet nämnde du något om medvetandets förmåga att överbrygga sitt eget perspektiv, berätta hur du tänker!

Jag tänker, dels så bygger det på mitt eget sätt att förstå vad det är som händer i sådana konflikter som i forna Jugoslavien eller andra väldigt infekterade och svåra konflikter, som t.ex. i Mellanöstern. Dels handlar det om hur jag uppfattar personer och grupper som är väldigt oförsonliga, som säger nej till att gå någon slags dialogväg eller argumentationsväg och förkastar det som en möjlig väg att komma framåt. Vad man i allmänhet kallar extremistgrupper eller grupper som är väldigt radikala på höger- eller vänsterkanten. Jag tror att ett robust demokratiskt samhällsklimat är beroende av att det finns en utbredd medvetenhet om att saker och ting kan se olika ut från olika håll och att ens eget sätt att se på sakerna är beroende av var man står. Det betyder att vi måste ha någon form av demokratisk process där olika synvinklar och argument får komma in i en process där man kan jämka ihop eller försöka integrera olika intressen och perspektiv med varandra och komma fram till rimliga beslut utifrån det. Alltså en slags tro på eller insikt om att vi inte på en hand kan komma med

helhetslösningar som fungerar därför att vi vet inte har hela bilden. Nu vet jag inte om jag spårade ur i svaret här nu?

Nej, det tycker jag inte, det var litegrann av det jag frågade efter. Det här kan man ju se på olika sätt. Man skulle ju kunna säga att det här kräver ett rätt så utvecklat medvetande. När du utgår från den här bilden och sedan då tänker på människor i allmänhet, hur det fungerar då, är det så att du blir optimistisk eller pessimistisk eller är det så att du tycker det här är en rimlig väg, att vi har kommit en bit på väg, att det är viktigt att värna om det, hur ser du på detta?

Ja, jag är ju väldigt medveten om att vi alla på något sätt utgår från en slags i grund och botten kanske mytisk strukturering med bilder av historien och historiens riktning. Det är någonting som återkommer ständigt i de diskussioner som jag och min hustru har, där det blir väldigt klart efter 10 till 15 års diskuterande att man har olika slags grundtro på vart det är på väg. Så min fru tror att det håller på att gå åt helvete och jag tror på något sätt på utvecklingstanken. Och det är inte någonting som är ett resultat av rationell genomgång och vägande av olika argument utan det är primärt, den inställningen. Jag vet att det är så med mig, men jag står ändå för en sådan inställning att jag i det stora breda ser en slags positiv utveckling, en slags kollektiv lärandeprocess. Men en process som kan vara ganska ömtålig för stötar på olika sätt.

Jag tror också att vi har inte kommit dithän än så länge att man kan kanske kalla det för en demokratisk mentalitet som är så djupt förankrad i en majoritet att den samhällskulturen är robust i den meningen att vad som än händer så finns det tillräckligt många som har tillräckligt djupt förankrade demokratiska värderingar för att det ska stå pall för påfrestningar. Jag tror att i en sådan situation är det oerhört viktigt var ledarskapet och den offentliga kulturen är någonstans. Därför att de har en oproportionerligt stor betydelse för vart utvecklingen går. Jag tror också att utvecklingen är sårbar för sådana saker som den ekonomiska utvecklingen. Så länge de personer som kanske inte har en djupt förankrad demokratisk mentalitet, de kommer, om jag spetsar till det, inte att mucka så länge de kan leva ett drägligt liv för sig själva. Då kommer de att gå på de spåren och de kommer inte att göra uppror mot vad samhällets sociala elitskikt sysslar med på något radikalt sätt. De kommer kanske att gruffa och tycka att politiker är ett jävla pack och så i vissa lägen. Men de kommer inte att vältas upp och ner på samhällsutvecklingen. Men den svåra frågan är vad händer då om det blir depression, att det blir utbredd arbetslöshet, att det blir sådana nedskärningar i statens grundläggande funktioner att folk upplever sin existens hotad. Vad gör folk med det då? Det tror jag är lite slumpmässigt. Här finns inte så tydliga inre strukturer som håller folk på en viss kurs, utan här kan man halka in i konspirationsteorier, att det är kapitalet som skor sig eller att det är judarna – kanske inte nu längre – men den typen av nationalistiska mönster eller maffia eller tolkningsmönster som leder bort från ett fredligt och demokratiskt samhällsklimat.

Jag tänkte innan vi går vidare komma med en sådan här liten besvärlig fråga. Charles Tilly har i olika sammanhang pratat om två olika sätt att se på eller analysera historien. Det ena är upptaget med ordning, där kaos är det stora problemet. Det kallar han borgerlig samhällsvetenskap till skillnad från den som ser möjligheter eller öppningar i det här med omvälvande processer. Upplever du att du står för en borgerlig tradition enligt Tillys terminologi?

Om jag ska försöka svara så enkelt och rakt som möjligt och vi har någon slags skala då, så ligger jag kanske närmare den borgerliga synen än den andra. Därför att jag tror att kaos har en enorm destruktiv potential. Jag tror att det är viktigt att verka för och arbeta med att det

finns en sorts grundläggande ordning som har att göra med sådana saker som en slags tillit till att man inte blir ihjälslagen när man går ut på gatan. Det är en förutsättning för väldigt mycket annat. Jag tror att en samhällssituation kan urarta väldigt lätt och bli väldigt destruktivt. Å andra sidan är det klart att jag med min gamla marxistiska bakgrund har en dialektisk historiesyn *också*. Att det är motsättningarna som driver utvecklingen framåt och att man inte kan lösa alla problem och nya utvecklingstrender i samhället med någon sorts dialog- och konsensusförfarande, och inte med förnuft heller. Vissa intressen och vissa problem måste kanske drivas väldigt ensidigt av opinionsgrupper eller organiserade grupper med hårda och tuffa oförsonliga medel, för att det överhuvud taget ska hända något. Miljöfrågor t.ex. Men ju längre tiden har gått har jag ändå på sätt och vis blivit rätt konservativ i mitt sätt att se på saker och ting. Jag är mer rädd för den destruktiva potentialen i kaos och radikala omvälvningar än jag var tidigare.

Det finns en annan viktig sak. En del av detta blev klart för mig när jag läste Carl Bildts bok om sitt uppdrag i Bosnien. Det var många saker som var intressanta i den boken, men det som kanske var mest intressant var att den tecknade bilder av en del av de här politikerna som Bildt hade att göra med direkt och indirekt, Tudjman, Karadzic och Mladic och hela gänget. Även Milosevic var med i en del förhandlingar. Vad som för mig poppade upp är ett väldigt levande exempel på en mytisk-rationell medvetandestruktur, som jag tolkar det, en föreställningsvärld som är väldigt fast inbäddad i en mycket konkret historieskrivning. Där man tolkar allting som händer i termer av en historia som pekar ut vilka vi är, vilka de är, vad som har hänt tidigare, vad som är rättvist och orättvist, vad som är vår ambition som folk och vad som är en rätt och riktig lösning på territoriella frågor och hela det här. Där tillskrivs den egna gruppen och andra grupper olika egenskaper. Det är alltså en föreställningsvärld som om den blir verksam i politiken inte grundar sig på allmängiltiga principer för hur man ska hantera ett politiskt system utan som grundar sig på en konkret berättelse som talar om vad som är ont och gott. Och just den övergången uppfattar jag som en nyckelövergång. Vi har alltså två stycken milstolpar här. Den ena är övergången från den mytisk-rationella föreställningsvärlden till en föreställningsvärld där man baserar sin inställning och sina politiska värderingar på allmängiltiga principer, t.ex. medborgerliga rättigheter som ska gälla lika för alla även om man inte håller med alla, d.v.s. jag tycker att de ska ha rätt att rösta, de ska ha rätt till arbete, de ska ha rätt att få en rättvis behandling inför lagen *också*, även om de tillhör en grupp som har helt andra åsikter än jag. Och den andra milstolpen är just den där mer medvetna, utvecklade förmågan att varsebli sitt eget tolkningsperspektiv. Det är tre olika världar man kan leva i.

Jag tänkte gå vidare och vända lite på frågan. Alltså det finns ett berömt citat av Bertrand Russell där han sa att problemet i världen är att de dumma är så säkra på sin sak och de kloka så fyllda av tvivel. Och som jag hör dig har vi upprätthållit oss mycket kring de dumma som är så säkra på sin sak. Jag skulle vilja gå över lite och titta på hur du ser på, finns det något problem på andra sidan? Alltså finns det något problem med att vara öppen för andra perspektiv? Kan det spåra ut åt det hållet? Och då tänkte jag i termer av att sätta gränser, att faktiskt kunna peka ut och säga "det här är fel", "det här är inte acceptabelt". Jag kan förstå den här mördaren, utifrån hans föreställningsvärld så var det fullt rimligt att göra detta. Man kan inte döma en människa bara för att han tänker olika.

Men där är jag *också* lite yrkesskadad, där har jag liksom en teori att vila på, en teoretisk modell över just kognitiva strukturers utveckling, där det finns ett mellansteg, som man omväxlande kallar pluralistiskt eller relativistiskt, där insikten om perspektivberoendet har vuxit fram och man drar slutsatsen om det att alla perspektiv är relativa, de är tidsbundna, de

är kulturbundna och slutsatsen man drar att därför kan vi inte döma någon annan. Man inser att alla människor har vissa grundläggande behov, alla människor är på något sätt instängda i sin egen bakgrund och därför kan vi inte göra dem riktigt ansvariga för vad de gör. Det leder rätt ofta till en sådan inställning som du skissar på, det här att vi måste ha förståelse och det ena med det andra. Men vägen bortom det handlar ju om att kunna se att trots medvetenheten om alltings kontextberoende och diskursinbäddning och hela middevitten så är det ändå möjligt att göra ganska hållbara värdeomdömen om en del saker. Sådana enkla grejer som att en politisk lösning som är acceptabel för båda parter är bättre än en politisk lösning som bara är acceptabel för den ena parten. Det är svårt att förkasta den typen av resonering. Det finns många sådana grejer man kan säga. Men det handlar också om att komma till den punkten att man nu ser att grupper eller personer kan vara i situationer där det också är bäst för dem själva att man sätter stopp för dem. Bäst för dem själva och bäst för andra.

En djupgående förståelse av andras föreställningsvärldar kan också leda till insikten om att här finns inte förutsättningar för att vi genom förståelse och dialog ska kunna lösa det här därför att den här mördaren som du pratar om kanske är så fast inställd i sin värld att vi kan inte nå fram och engagera och förändra den personens sätt att uppfatta världen och sig själv utan ibland är vi faktiskt tvungna att sätta fysiskt stopp för det hela. Jag tror att det är en debatt som måste föras och där tror jag att sådana saker som Glasls eskalationsmodell och medvetandeutvecklingsteori och sådant har en hel del insikter att komma med och tillföra debatten.

Man skulle ju också kunna tänka sig som ett motargument att hela det här medvetandeutvecklingsperspektivet kan bli ett totaliserande perspektiv som kan fungera förtryckande. Alltså, låt mig ta ett exempel. Om man tänker sig att det finns personer eller krafter som inte har den här överskridande förmågan och det är en fara i att de får för stort utrymme i samhället. Ur ett sådant perspektiv kan det ju vara fullt legitimt och rimligt att göra som Göteborgsposten, att trots att man har Voltaires citat om att alla ska få uttrycka sina tankar så publicerar man aldrig nazistiska propagandainlägg eller inlägg utifrån ett nazistiskt perspektiv. Hur ser du på det – förstår du hur jag menar? Skulle du följa den principen skulle du naturligtvis ge den typen av tankar utrymme men om du tänker i termer av medvetandeutveckling så kan det ju vara fullt rimligt att inte göra det. Därför att man får säga att här får man så att säga i demokratins namn sätta stopp.

Jag är nog väldigt pragmatisk när det gäller den sortens frågeställningar. Det handlar ju om olika logiker, olika sorters rationalitet som strider mot varandra. Den ena rationaliteten säger då att den här principen med att alla röster ska få höras i debatten, den är av högt värde och så, men det finns andra typer av rationalitet som mera tittar på vad blir konsekvensen av om vi gör så. Och jag tror att vi måste hantera det genom att försöka att inte exklusivt följa en av dessa rationaliteter. Utan ganska pragmatiskt säga: vår värdebas ser ut så här och de här principerna är oerhört viktiga men å andra sidan, de här konsekvenserna är för . . . vi kan inte realisera principerna på grund av att verkligheten ser ut som den gör många gånger och vi ser detta som problem, men vi väljer att göra så här. Men vi ser det fortfarande som ett problem.

Jag tror det kan finnas många olika nivåer men också att det finns en viktig nivå som handlar om vad är möjligt att göra, vad som är praktiskt genomförbart. I vilken ända kan man göra saker? Där man måste vara rätt pragmatisk och titta på hur ser de konkreta omständigheterna ut i det här fallet. Jag tror inte det finns några rena snitt som man kan dra eller någon princip man kan formulera som är vattentät i alla lägen. Jag är rätt så Habermasinfluerad. Jag har någon sorts tro på att vägen att hantera sådana frågor är en argumentation där man exponerar

beslutsfattarnas bevekelsegrunder för kritisk granskning, där man underkastar dem en förpliktelse att lyssna på argument och ta ställning till de argumenten, där man inte gör anspråk på att man alltid gör rätt.

Nej, för jag vill stanna kvar vid detta för det här ser jag då som – för att mejsla ut hur du tänker, det är detta som är lite centralt, hur man förhåller sig i gränlandet utifrån ett Foucaultianskt perspektiv, alltså det här att man har en idé om det normala, det goda, det ideala, och att den här tankestrukturen då definierar det andra som avviker till något mindre önskvärt, och att det är det jag är ute efter, i vilken mån som själva tankestrukturen i sig kan fungera på det sättet eventuellt. Också i så fall vad finns det för möjliga motmedel mot detta? Också den här idén om den bräckliga demokratin på något sätt. En konkret fråga skulle vara: Skulle du tycka att det vore en bra idé om nazister deltog i akademiska debatter på lika villkor?

Jag tror att det är en fråga som är väldigt svår att svara på på ett principiellt plan. Jag tror att det beror på omständigheterna runt omkring. Jag tror att man måste se i vitögat att man möjligtvis i så fall har att göra med grupper som använder all sin uppfinningsrikedom och sitt strategiska tänkande för att utnyttja oss för sina egna syften. Och där skulle jag vara väldigt angelägen om att se till att de inte kan göra det utan att vi har möjlighet att hålla detta utnyttjande inom snäva gränser. Sedan tror jag i och för sig att det handlar också om vad skulle syftet vara med en sådan debatt? Personligen är jag inte så särskilt intresserad av den sortens debatter. Vad man har att göra med där det är ju samma sak som Jehovas vittnen, en person eller en grupp som är så inbäddad i sin världsåskådning, sin ideologi, sina värden och tolkningar att det är inte frågan om en dialog utan det är frågan om en debatt, där man hamnar i ett spel där man försöker vinna ett slagutbyte och så. Vad är syftet med att göra det då? Har man som akademiker syftet att vi ska ha en rationell diskurs där vi försöker att med sakliga argument komma någon vart, då tror jag det är rätt bortkastad tid att göra det. Därför att här är det också två olika mentala föreställningsvärldar som möter varandra. Jag är tveksam om det är någon poäng att göra något sådant. Och jag är inte heller så himla engagerad i den moraliska eller etiska frågan om det är ett problem att vi inte tillåter detta. Det är för mig inte någon viktig demokratisk fråga, huruvida man ska tillåta nazister att föra politiska debatter på universitet eller så.

Vad jag är ute efter är risken för paternalism kopplat till makten. Om man tänker sig grupper av människor som utifrån sin samhällsposition, sin utsatthet är så desperata, så förtvivlade att de inte har egentligen något utrymme för den här typen av perspektivförståelse, utan jag vill ha mat, jag vill ha luft! Finns det någon risk att man utifrån ett sådant medvetandeperspektiv censurerar bort den typen av röster i samhällsdebatten som varande odemokratiska, därför att de inte är dialogvilliga?

Det är ju möjligt att det kan finnas en sådan risk, men själva principen som jag är ute efter har ju också att göra med maximal transparens. D.v.s. konsekvensen av det som jag pratar om blir ju inte att en liten grupp visa män och möjligtvis någon kvinna ska sitta där som den gode diktatorn och styra allting annat, utan det handlar ju också om att exponera så mycket som möjligt till en kritisk granskning och jag tror nog att samhället som vi lever i är så pass sammansatt, heterogent och komplext och så fullt av människor som har en kritisk inställning till saker och ting. Om vi bara tillåter en sådan diskussion så kommer den typen av kritik om ledarskikten blir paternalistiska. Den kritiken finns ju redan. Nyckeln handlar ju om att se till att de som har makt inte hamnar i elfenbenstorn utan faktiskt i Habermas anda exponerar sig för den typen av kritisk granskning för deras sätt att tänka.

Ett par steg till då innan jag lämnar det. Du nämnde själv det här med att man förstör bilar för djurtransport och att det är ett sätt där man egentligen är så inne i en tolkningsbild, en tolkningsvärld att man inte förmår att föra dialog och så. Men skulle du resonera på samma sätt om man förstörde transportvagnar till koncentrationsläger? Att man var så fast i den här tolkningsbilden att de här människorna ska man avrätta så det är inte rätt och – därför är det inte läge för en demokratisk diskussion just nu om hur vi ska göra på sikt?

Jag förstår inte riktigt problemet – vem är jag som ska ta ställning till detta, vad sätter du mig i för position då?

Nej, jag funderar bara om hur du tänker kring detta, om en ungdom eller en som är militant vegan, här handlar det om samma sak, det är en massa kännande varelser som är på väg till att avrättas, jag måste göra något nu, jag kan inte vänta och bara delta i den demokratiska processen, utan det här är utifrån min övertygelse, så fundamentalt fel.

Ja, men jag är ledsen, jag kan inte! Jag måste inte som den person jag är fälla en dom över detta, där jag måste sitta inne med svaret vilket som är rätt och fel. Jag kan ha förståelse för och respekt för en sådan inställning, samtidigt som jag kan tycka att det är väldigt viktigt att ett samhälle upprätthåller sin ordning genom att man faktiskt också försöker driva igenom att lagar följs så mycket som möjligt. Jag tycker det är polisens uppgift att försöka se till att hindra detta. Åker de fast så bör de ställas inför domstol för att dömas enligt lagarna för detta. Sedan finns det tolkningsutrymme och där kan man ha olika inställning till hur det ska göras, men jag ser inte riktigt problemet på det sättet, för koncentrationslägren, det är ju, alltså kärnfrågan handlar ju i så fall mer om det finns legitimitet, vad samhället gör då. Sätter man igång och skickar människor till koncentrationsläger och gaskammare så finns det ju inte någon legitimitet i det enligt min världsbild. Jag ser inte problemet där riktigt. Om vi går på vegantanken att här pågår det folkmord på djur, som är djupt omoraliskt och det går emot vårt samvete att låta bli att försöka göra vad man kan för att stoppa detta massmord så, ja jag kan tycka att det är riktigt att vara aktivist i sådana frågor, men jag tycker också att man måste ägna en del uppmärksamhet åt ja, men om nu detta är en samhällelig konflikt, ett samhälleligt problem, hur ska vi reglera det på ett vettigt sätt? Proceduren för hur vi löser den här frågan måste bygga på någon form av vettiga principer. Och kan någon föreslå en bättre princip än det system vi har, så tycker jag vi ska diskutera det. Jag kan inte spontant komma på någon.

Hur ser du på den civila olydnadens roll för demokratin? Degenerering kontra demokratiutveckling?

Jag tror att civil olydnad i många sammanhang är ett oerhört viktigt instrument för att komma över en del av de trögheter som finns inbyggda i hur samhället fungerar. Det går väldigt långsamt och det handlar också om opinionsbildning. Vad jag önskar mig är att de grupper som engagerar sig i olika frågor och använder civil olydnad som en metod, att de själva går igenom en lärandeprocess, så att de har en så god förståelse som möjligt av hur samhället fungerar, av hur människor fungerar, av hur politiska processer fungerar så att de kan bedriva sin verksamhet på ett effektivt sätt, d.v.s. ett sätt som är icke-antagoniserande. Och där skulle jag gärna själv vilja lämna någon sorts bidrag till en mer självreflekterande politisk aktivism. Det tycker jag är en väldigt viktig fråga.

Går skiljelinjen för dig vid våld eller vid öppenhet eller finns det någon sådan vattendelare?

Naej, det gör det väl kanske inte, det tror jag inte. Det är klart att det finns situationer där man kan tycka det är berättigat att använda våld av olika slag. Det gör det nog. Jag är nog rätt så påverkad av någon sorts buddhistisk världsåskådning, som ser okunnighet som ett av grundproblemen eller en av rötterna till många samhälleliga problem. Okunnigheten om sig själv, okunnigheten om hur det fungerar runt om i världen och okunnighet om en massa grejer som gör att man reagerar på ett sätt som inte leder till goda resultat.

Jag ska spinna vidare på det här temat med okunnighet eller att man inte ser på två nivåer. Låt mig börja med okunnighet på en strukturell nivå. Jag hoppas det är okej att jag ställer en del tillspetsade frågor? En demokratisk kultur utgår ifrån att vi har nått ett visst mått av demokrati. Om man gör tankeexperimentet att sanningen skulle uppdagas att demokratin i själva verket är en polityr för att hålla den stora massan i schack: i själva verket sker alla viktiga beslut i styrelserum, herrklubbar, i Rotaryklubbar och annat på ett högst odemokratiskt sätt, att hela maskineriet är ett sätt att dölja detta, skulle du resonera på samma sätt eller utgår ditt sätt att tänka på att vi har en relativt väl fungerande demokrati?

Jag kan inte se att ett sådant förhållande skulle ändra så särskilt mycket på många av de grundtankar som jag har, vad som är viktigt för en politisk process och för att arbeta i riktning mot ett fredligt och demokratiskt samhälle, att skapa konstruktiva former för dialog och diskussion och politisk aktivism. Jag håller just på och läser en roman av Kerstin Ekman, en av hennes tidigare, Häxringarna. Jag har läst Ivar Lo Johansson också på senaste tiden och när man tittar på den här tiden i slutet på 1800- och början på 1900-talet så fanns det väldigt mycket misär, en väldig okunnighet och brist på kompetens och förståelse för och insikt i hur samhället fungerade, rigida rollfördelningar och begränsade möjligheter för politiskt arbete. Båda författarna skildrar ju hur svårt det var att organisera lantarbetare i början, hur mycket motstånd det fanns, hur svårt det var att hitta strategier för att få folk att känna någon sorts tro på att de skulle kunna organisera sig.

I sådana lägen när man har en djupt orättvis struktur då är det klart att nästa steg på vägen kan vara militant. Men det måste vara någon militans som är vägledad av en värdestruktur och en grundhållning till de politiska motståndarna som är djupt demokratiskt förankrad. Jag associerar också till den här officeren som jag intervjuade som på frågan "Vad är det försvaret ytterst är till för att försvara" svarade "människovärdigheten." Och hör jag någonting sådant så skapar det förtroende för mig att en våldsmakt som på ett genuint sätt har ett sådant värde som en ledstjärna kan använda tvångsmakt och våld på ett ansvarsfullt sätt. Det skulle jag önska att man kunde säga om politiska organisationer och rörelser som verkar i opposition mot makteliten också. Men så är det ju inte alltid. Du vet att mitt perspektiv är rätt så mycket ett medvetandeperspektiv, där det handlar om kollektiva läroprocesser som går väldigt långsamt. Ur det perspektivet blir då den viktigaste politiska frågan för mig egentligen: Hur kan vi bidra till att den läroprocessen fortgår? Det är en kärnfråga för mig.

Okej, låt mig då spinna lite på det för det var min andra fråga kring det här med okunnighet att det ena kan ha att göra med problemet att man är fången i en illusion om hur strukturerna och den värld man befinner sig i egentligen fungerar. Det andra är illusionen om sig själv och du pratade om hur man kan stärka läroprocessen. Hur ser du på samspelet emellan kanske mest strukturer och processer i samhället och denna okunnighet? Är det så att strukturerna skapar okunnighet i form av alienation och annat, eller är det så att vi har en genuin okunnighet som skapar strukturer?

Jag ser det huvudsakligen på det senare sättet att okunnigheten reproducerar okunnigheten i väldigt hög grad. Jag tror att kvällstidningar och kommersiella TV-kanaler är avspeglningar av en okunnighet som också bidrar till okunnighetens fortbestånd. Och jag vet inte om man behöver moralisera kring det. Det är så det är helt enkelt. En ytterligare viktig sådan där milstolpe i kognitiv utveckling, det är när man börjar kunna integrera visionen av vad som bör vara, med vad som faktiskt är. Det är vanligt att man fokuserar på det ena eller det andra. Antingen blir man kanske cynisk eller väldigt pragmatisk och säger ideal funkar inte, utan nu gäller det här att tjäna pengar och jobba inom ramen för den existerande ordningen. Eller så finns det folk som blir väldigt upptagna av sin utopiska vision om hur saker och ting bör vara och försöker med våld trycka på den på verkligheten.

Det är ju viktigt att komma till en punkt där man har värden och ideal och möjligtvis visioner också som någon slags ledstjärnor, men inte låter det förblinda sig så att man tappar kontakten med vad som faktiskt är möjligt att förverkliga. Kommer man dithän så tror jag att man hamnar i en mentalitet där man har sinnena öppna för öppningar. Alltså var finns det transformationsmöjligheter, var finns det en potential att arbeta? Det innebär att man väljer var man lägger sina energier. Man försöker inte investera en himla massa energi i hopplösa företag, där det helt enkelt är för trögt, för svårföränderligt, utan det är bättre att spana in och titta var finns det möjlighet till någonting konstruktivt och så jobbar man där. Vi pratar om samhällskultur här för att skilja det från institutioner, lagar och så. Jag tror att samhällskulturen är heterogen, den är trögrörlig, den bjuder väldigt mycket motstånd och där finns också krafter, processer som faktiskt är destruktiva i den meningen att de reproducerar okunnigheten. Men what's the point? Hålla på och uppröra sig och klaga över det? Man kan i stället faktiskt leta reda på de punkter där det går att göra någonting. Fortbildning av lärare eller olika typer av projekt, att jobba med de medel som går att jobba med. Det går att uträtta saker och ting och tala till de öron som har beredskap att lyssna och försöka identifiera var de öronen är och vad de är mottagliga för. I sådana termer tänker jag rätt så mycket. Sedan har vi som individer förstås olika inställning var vi vill lägga oss i nivåer och ämnesområden.

Känner du själv då, för det är ju lätt att få den här väldigt pessimistiska bilden, liksom, okunnighet och reproducerad okunnighet, man köper tidningar som speglar det medvetande man har och då ökar upplagorna, politiker väljer man dem som gör det man tror på o.s.v. Om man pratar om öppningar då, ser du öppningar i någon speciell riktning eller är det många ställen och nivåer?

Jag förstår inte riktigt vad du är ute efter nu?

Finns det några nyckelområden? Du pratar om att välja att lägga sina energier. Jag har förstått tidigare, då du pratar om nyckelpersoner i svenskt offentligt liv som mer viktiga att påverka än andra, det är i de termerna jag funderar, vart man riktar sin energi. Ser du något särskilt område?

Man kan inte generalisera så mycket om det därför att man kan se det här med transformation på så enormt olika skalnivåer och områden. Det beror på var du står själv någonstans. Om du t.ex. är gruppchef på en reklambyrå så kan du jobba med de situationer som uppstår där. Är du departementssekreterare på UD så är det helt andra saker som finns i ditt synfält när du ska identifiera öppningar. Är du universitetslärare så är det annat, är du dagbarnvårdare så är det någonting annat. Alltså överallt finns det möjligheter att utveckla sin sensibilitet för var saker och ting finns och var det finns potentialer för att jobba med saker. Det är klart att vi skulle kunna göra upp en lista på viktiga områden att jobba med. Vi pratade ju t.ex. tidigare om att

universitetsstudenter är en kategori som är ovanligt öppna för att ta till sig perspektiv som är långt ifrån dem de börjar med, för att de har tid, de har betalt för att göra det. Där finns en enorm potential att jobba med och det är också unga människor som kommer att präglas av det de möter och tar till sig under sin utbildningstid och omsätter detta på olika sätt när de går ut i yrkeslivet och privatlivet och det politiska livet senare. Det är en sådan grej som man kan jobba med. Sedan tror ju jag personligen att det är så som du tillskrev mig här att det är väldigt viktigt hur en del nyckelpersoner i samhället ser på saker och ting och i den mån de driver frågor och i vilken riktning de driver frågorna. Det kan vara viktigt att försöka delta i den processen, berika den och driva på den på olika sätt. Det är inte så lätt alla gånger också av det skälet att de i allmänhet är väldigt upptagna. Men jag har ändå en rätt hoppfull bild av vad som händer. Tittar jag på värderingsförändringar och diskurs och så, tycker jag att när vi ser vad som hänt de senaste 30 åren så har det hänt väldigt mycket positiva saker. Man lyssnar mycket mer på varandra nu för tiden än man gjorde för 30 år sedan, det är mitt bestämda intryck. Man för en mer avspänd diskussion. Man är mindre prestigebounden, det är fler som är förmögna att faktiskt lyssna på kritik och försöka lära av kritik än tidigare. Det är mindre antagonistiskt infärgade bilder av politiska sammanhang nu än tidigare. Det finns också en hel del viktiga värdeförändringar när det gäller t.ex. förhållningssättet till barn och problem som barn och ungdom har. Jag tycker att det allmänna medvetandet och kompetensen att hantera sådana saker är mycket större nu. Det har gjorts överdrifter och misstag och nitar, men det pågår en konstruktiv process tycker jag i alla fall.

Okej. Jag upplever att i ditt sätt att tänka om demokrati så backar du ett antal steg för att hitta grundproblemet, som om jag förstår dig rätt ligger i det här med okunnighet och oförmåga att överskrida begränsade perspektiv. Jag tänkte bara jag skulle testa en tanke på dig. Putnam har ju den här idén om det civila samhället som i sin tur av en del mer radikala kritiserats för att tendera lite åt rasism eftersom det visar sig då att det vita samhället är mer självorganiserat än det svarta. Andra har gått in och argumenterat att den bakomliggande variabeln den är tillit, alltså ömsesidig tilltro och sedan har de funderat över vad det är som skapar tilltron. Här skulle man också kunna backa ett steg och säga vad är det för medvetandestrukturer som möjliggör tilltro? Är det ett sätt att resonera som är förenligt med ditt sätt att tänka?

Jag tycker det är en väldigt relevant fråga men jag tror att det är väldigt komplext för det är många ömsesidiga berondeförhållanden och olika saker. Jag tror det där skulle kräva mycket tid att sortera upp och skapa en sorts begreppsbyggnad för att kunna prata om det på ett vettigt sätt. Det har också att göra mycket med vad är det för sorts samhälle man lever i och vad det samhället är utsatt för, tryck och så. Det är en väldig skillnad om man lever i ett överskådligt och välordnat stabilt samhälle eller om man lever i ett väldigt turbulent och komplext, osäkert samhälle. Jag tror att förtroende kan konstrueras på väldigt olika sätt. Förtroendet kan knytas till väldigt olika saker. Det kan knytas till att vara inbäddad i en klan, där jag vet att får jag problem så finns det folk jag kan gå till och som hjälper mig och så. Eller det kan vara knutet till en tro på en demokratisk samhällskultur som står pall för problem, att det finns ett rättssamhälle som jag kan lita på någotsånär. Det är väldigt olika saker. Nivån på förtroendet kan vara detsamma, men arten av förtroende och förtroendets källor kan vara totalt olika.

Vilka mer konkreta åtgärder eller policyprogram eller handlingsplaner kan man tänka sig om man vill stärka den demokratiska kulturen?

Jag tror att en sak som är mycket viktig, inte minst kanske med tanke på Göteborgskravallerna och detta, det är principerna för hur polisen och andra myndighetsutövande organ i samhället

hanterar sin tvångsmakt. Att man har klara och tydliga principer för att göra detta på ett etiskt värdegrundat sätt, det tror jag är en väldigt viktig sak. För annars följer ju av det resonemanget som vi har fört tidigare att det är viktigt med den existentiella säkerheten. Det är viktigt att ge yttre ramar för att hålla de här mest impulsdrivna och autonoma maktdrivna grupperna på spår någorlunda civiliserat. Det är viktigt att utveckla en strategi för att stärka folks förankring i rättsprinciper där principiella värden snarare än andra principer för korporativa eller principer för social organisering. Jag tror att det är viktigt med sådana saker som att man i skolan konfronterar elever och studenter med politiska och moraliska dilemman som inte har självklara lösningar och låter dem brottas med dessa. Det skapar diskussionsmöjligheter där många olika röster kan komma till tals.

Jag tror också det är viktigt att etablera en princip i demokratin eller kanske fördjupa den tradition som vi har i Sverige med utredningar och beredningar och sådant, remissförfarande och sådana saker också på andra nivåer i samhället där det är möjligt att gå in i läroprocessen. Det ett utvecklingsarbete kring deliberativ demokrati, d.v.s. sätt att hantera motsättningen mellan det faktum att bra beslut ofta kräver kompetens och kunskap inom sakområdena, och önskan att fördjupa demokratin så att det blir fler som har möjlighet till inflytande. Det handlar om att skapa processer där folk kan få möjlighet att konfrontera komplexiteten som frågor har och brottas med den. Det finns ju en god potential, även om den är tragisk på sitt sätt, nämligen att det här komplexa samhället och den teknologiska utvecklingen och massmedias globalisering ställer oss inför en massa oerhört svåra moraliska frågor. Det är en möjlighet som man kan utnyttja för att fördjupa förståelsen av komplexiteten och tolerans för behovet av olika åsikter. T.ex. det här med genteknikforskning eller att vi kan se på TV-skärmarna hur folk faktiskt har det i Rwanda eller ett sådant ställe när det bränner till. Vi kan inte riktigt komma undan att reagera på det på något sätt. Samtidigt med bristen på resurser och så, risken är att det blir överväldigande och folk inte orkar med, att man faller tillbaka i primitiva reaktioner. Det finns en möjlighet till det också. Det var några spår men jag tror att det finns väldigt många andra också.

Avslutningsvis, för att gå vidare utanför Sverige, om man tänker sig att Sverige befinner sig i ett internationellt samfund där många länder inte har etablerat en demokratisk kultur eller där den demokratiska traditionen genom krig eller våldsamma inre konflikter fått sig en allvarlig törn. Hur ser du på Sveriges roll och möjligheter att bidra till en demokratiseringsprocess i sådana sammanhang?

Jag tycker att en sak som är väldigt viktig och som är alldeles för svagt utvecklad när det gäller internationella insatser i sådana sammanhang, det är just förståelsen av variabeln föreställningsvärldar. I synnerhet hos konfliktparter och civilbefolkningen och alltihopa detta. Att man inte riktigt medvetet har utvecklat en mer djupgående förståelse för hur människor tolkar och tänker, hur de reagerar så att man också kan prognostisera reaktioner och arbeta aktivt med de tolkningsmönster man har. Det gäller också i förhandlingar, i uppbygget av nya politiska institutioner, i den löpande hanteringen av problem som dyker upp i en sådan här fredsövervakningssituation t.ex. Jag tror i och för sig att Sverige har en möjlighet att ge ett positivt bidrag till den internationella kompetensen just när det gäller sådana saker. Man har ju hört från flera olika håll att de svenska fredstrupperna har ett väldigt gott rykte på det sättet att de har en mer avspänd inställning till många saker och kan lösa praktiska problem många gånger på ett mer smidigt sätt än kanske amerikaner och franska främlingslegionärer och sådana kan göra. Och det tror jag är viktigt att bygga vidare på.

Har detta någonting med frågan att förstå föreställningsvärldar att göra?

Ja det har det därför att jag tror att något mer i Sverige jämfört med många andra länders åtminstone militärapparater finns en implicit eller explicit medvetenhet om att andra människors reaktioner är variabel och en variabel som man kan arbeta med, d.v.s. man kan uppträda på ett sätt, man kan förhandla på ett sätt, kommunicera på ett sätt som är anpassat så att det får den optimala verkan man har så att man inte bara kör pang på i sin egen stil, utan att det minsta bryr sig om hur det kommer att uppfattas på andra sidan. Där tycker jag det verkar som om man gör väldigt stora blundrar många gånger från kanske i synnerhet amerikanskt håll. Att man inte bryr sig om det helt enkelt utan man dikterar villkoren, man driver maktspel på det sättet att man utsätter parter för tryck och de ska ge vika och inordna sig och skriva under på vissa avtalspunkter och det ena med det andra. Det kan säkert också behövas många gånger, men ska man bygga upp någonting då är det ju väldigt viktigt att man knyter an till de tolkningsmönster som finns och att man så gott det går arbetar medvetet och aktivt med sådana saker som att ett återuppbyggt samhälle måste bygga på sådana saker som rättsprinciper och lika rätt inför lagen. Att man minimerar möjligheterna till godtycke i det politiska systemet, att man har maximal transparens, att man etablerar själva principerna, de fundament som man vilar på. Inte bara som ett ultimatum att om ni ska komma med i EU så måste ni göra så och så, utan att man också på olika sätt försöker att bidra till en transformation från den här mytisk-rationella inbäddningen i en viss historieskrivning till att se att samhällets fundament består i ömsesidigt giltiga principer som är lika för alla eller som basis för att bygga ett samhälle där det inte spelar någon roll vem det är som står framför en myndighet eller någonting. Att det ska finnas grundläggande rättigheter.

Jag tror också att Sverige och andra länder måste satsa mycket mer på de civila sidorna. Det är många som säger det, men det är en av de mest slående sakerna när man läser Carl Bildts bok om sin tid som EUs representant i Bosnien. Han hade inga resurser alls att arbeta med, han fick titta ihop till en mobiltelefon så han kunde kommunicera med folk. Det finns ingen beredskap, inga strukturer, inga resurser för att jobba med de sidorna fastän man visste att det egentligen är där det måste hända. Det går inte att hålla en massa tungt beväpnade amerikanska soldater på plats hela tiden.